

van koffie en thee op het platteland bespreekt. Het gevoel van een gebrek aan richting wordt nog versterkt door de vele uitweidingen over de gebruikte bronnen waarbij de auteur soms ver afdwaalt van het door hem te behandelen onderwerp. Hierdoor blijft de lezer regelmatig achter met de indruk, dat hem meer voorgeschoteld wordt dan noodzakelijk.

Aan de andere kant laat de auteur ook hier en daar wat liggen. Zo had Steegen Maastricht beter kunnen positioneren door de situatie in de stad aan de Maas te vergelijken met die in andere steden. Weliswaar wordt er regelmatig verwezen naar verschillende Zuid-Nederlandse steden, maar een vergelijking met de detailhandel in de Noord-Nederlandse garnizoenssteden Den Bosch en Zwolle, waarover toch veel gepubliceerd is, ontbreekt. Het is ook opmerkelijk dat de auteur vrijwel geen aandacht besteedt aan het effect van de institutionele structuur op de ontwikkeling van de kleinhandel. Terwijl Steegen vertrekt vanuit het kramersgilde, wordt het effect van de gildenregulering op de kleinhandel nauwelijks geproblematiseerd. Dit is opvallend omdat we uit het onderzoek naar ambachtsgilden weten dat gildenregelgeving cruciaal kon zijn in de ontwikkeling van een economische sector.

Dit alles neemt niet weg dat Steegen met dit boek een interessante bijdrage heeft geleverd aan de geschiedschrijving van het winkelwezen in de Lage Landen. Zijn lange termijn analyses van de omvang en het functioneren van het kramersambacht zijn zeer waardevol, evenals het inzichtelijk maken van kostenafwegingen die gemaakt werden door winkeliers en klanten in het vervoer van producten van en naar de stad. Bovendien laat de auteur zien dat een beeld dat eerder oprees uit studies van Nederlandse en Vlaamse collega's ook voor de stad Maastricht lijkt te op te gaan: grootschalige veranderingen in consumptiepatronen deden al in de periode 1680-1750 hun intrede – een eeuw eerder dan in het welbekende voorbeeld Engeland.

Danielle van den Heuvel
Universiteit van Cambridge

Elizabeth C. Tingle, *Authority and society in Nantes during the French wars of religion, 1559-1598* (Manchester en New York: Manchester University Press, 2006) 230 p. ISBN 10 071906726x

In Nantes werd op 13 april 1598 een koninklijk edict uitgevaardigd dat formeel een einde maakte aan de religieuze burgeroorlogen die Frankrijk tussen 1562 en 1598 troffen. Nantes was het laatste bolwerk van de Katholieke Liga dat zich aan koning Hendrik IV overgaf. Dat Nantes zich pas als laatste neerlegde bij de vrede, is opmerkelijk. De stad was immers lang een toonbeeld van trouw aan het gezag van de koning, niettegenstaande een oprechte aversie van de grotendeels katholieke bevolking tegen diens falen om zijn gezag ten aanzien van een minderheid van protestanten te verdedigen.

Dit boek gaat over de oorlogservaringen van Nantes en levert een bijdrage aan onze kennis over deze periode van stroomversnelling in de ontwikkeling van de Franse vroegmoderne stad en staat. Het boek behandelt de thematiek 'urban stability', namelijk de manier waarop een door spanningen doordrongen stedelijke samenleving er toch in slaagde gezag en evenwicht te behouden. Dat Nantes daar inderdaad in slaagde wordt gesuggereerd door het beperkte bloedvergieten ten tijde van burgeroorlogen. Een

tweede rode draad betreft de relatie tussen stad en koning, een bekend thema uit de historiografie van de Franse burgeroorlogen. Tingle behandelt deze thematiek in samenhang met de ontwikkeling van lokale autoriteit door een stedelijke politieke elite.

Bij het begin van de burgeroorlogen was het gezag over de inwoners van Nantes verdeeld over vele verschillende instanties op lokaal en regionaal niveau. Naast gewestelijke autoriteiten, waren er in Nantes vooraanstaande koninklijke en kerkelijke gezagdragers; een Conseil des Bourgeois, die gedeeltelijk uit koninklijke en kerkelijke vertegenwoordigers en burgers bestond en een Assemblée Générale, een orgaan dat alle inwoners van de stad vertegenwoordigde. De parochie, ten slotte, vormde de basis van de stedelijke administratie. Een echt stadsbestuur ontbrak vooralsnog.

Deze versnippering van macht garandeerde een brede participatie van burgers aan het beleid, maar was problematisch toen de stedelijke samenleving werd bedreigd door een protestantse minderheid vanaf de jaren 1550. Het betrof in vergelijking met andere steden slechts een beperkte groep, hoogstens acht procent van de totale bevolking. Niettemin had die een onmiddellijke invloed op het gemeenschapsleven en bleken de versnipperde stedelijke gezagsstructuren niet in staat om de orde te bewaren. Het kwam geregeld tot conflict en wanorde, hoewel – zoals gezegd – nooit op heel bloedige wijze. Dat de koning daarenboven een ambivalente houding van tolerantie aannam, verzwakte de autoriteit van de lokale machtsgroepen nog meer. Hoewel de eerste burgeroorlog Nantes nooit echt bereikte, was voor veel vooraanstaande burgers duidelijk dat de autoriteit van de Conseil des Bourgeois drastisch moest worden uitgebreid om in de toekomst het hoofd te kunnen bieden aan religieuze spanningen en aan de fiscale en militaire dwang van militaire leiders in oorlogstijd.

De uitbreiding van een lokaal burgerlijk gezagsorgaan gebeurde in samenwerking met de koning. In 1565 bevestigde koning Karel IX een stadsbestuur dat zou bestaan uit een lokaal verkozen burgemeester en tien schepenen en dat verregaande lokale bevoegdheden kreeg. Dit nieuwe 'Bureau de Ville' loste tegen 1570 het protestantse probleem op door een combinatie van juridische en fysieke repressie. Kortom, door de oorlog versterkten lokale gezagsstructuren zich die vervolgens de stedelijke stabiliteit beter garandeerden. Volgens Tingle was hier geen tegenstelling met een versterking dan wel verzwakking van het centraal gezag: dat het stadsbestuur de orde kon bewaren, kwam ook het gezag van de koning ten goede.

Een tegenstelling tussen koning en stad ontstond wel in de loop van de jaren 1570, toen het versterkte stadsbestuur zich verzette tegen toenemende koninklijke belastingheffing en de verkoop van ambten. Het koninklijke beleid van tolerantie bleef eveneens een bron van onenigheid. Het is echter pas in 1589 dat Nantes zich bij de Katholieke Liga voegde in haar verzet tegen de koning, geïnstigeerd door een plaatselijke militaire coup door de hertog van Mercoeur en gesteund door een belangrijk deel van de burgerbevolking. Dat Nantes zo lang opstandig bleef, heeft vooral te maken met de figuur van Mercoeur, die als laatste 'Ligue magnaat' tegen Hendrik IV bleef ageren en met de traditioneel nauwe banden met Spanje, dat Nantes en Bretagne als handige uitvalsbasis gebruikte in haar oorlog tegen Hendrik IV.

Tingle biedt een heel genuanceerd beeld van de relaties tussen het centrale en het lokale gezag, en wijst er ook op hoe belangrijk lokale machtsverhoudingen waren voor de ontplooiing van koninklijk gezag. Jammer is dat zij de analyse niet verder doorrijft en de soms aparte oorlogservaringen van Nantes niet gebruikt om de algemene historiografie over de Franse burgeroorlogen in de steden te toetsen en bij te stellen. Verklaringen voor die oorlogservaringen zoekt zij veelal in lokale factoren. Ze laat zich

zeker inspireren door andermans werk over andere steden, maar onderneemt zelden pogingen om de representativiteit van Nantes als casus te onderzoeken. Het is al bij al een wat beschrijvend boek, dat niettemin aantoonst dat een lokale studie interessante perspectieven op grote 'nationale' gebeurtenissen kan bieden.

Griet Vermeesch
Universiteit Leiden

Aries van Meeteren, *Op hoop van akkoord. Instrumenteel forumgebruik bij geschilbeslechting in Leiden in de zeventiende eeuw* (Hilversum: Verloren, 2006)
 392 p. ISBN 10 9065509232

Verschillende historici, zoals Martin Dinges en Craig Muldrew, wezen er in de afgelopen decennia al op hoe de vroegmoderne samenleving doordrongen was van conflicten. Zij stelden vast hoe vaak mensen uit alle lagen van de bevolking gebruik maakten van verschillende gerechtelijke instanties om conflicten te beslechten en om sociale controle uit te oefenen op buurt- en stadsgenoten. Gerechtelijke apparaten waren dan ook niet zomaar een instrument in handen van een bestuurlijke elite, maar werden mede vorm gegeven door bevolkingsgroepen zonder formele politieke macht. Door het concept 'instrumenteel forumgebruik' centraal te stellen in zijn onderzoek, volgt Aries van Meeteren dit onderzoeksspoor. Hij benadrukt het strategische gebruik dat mensen van instellingen maakten om hun eigen doelstellingen te verwezenlijken. Zo kwam het heel vaak voor dat mensen een proces aanspanden, terwijl zij hun aanklacht nog vóór het vellen van een vonnis introkken. Het doel van procederen was dan ook in eerste instantie druk uitoefenen op de tegenpartij om zich toegeeflijk op te stellen en niet om te straffen of wraak uit te oefenen. Conflicten bestonden immers veelal tussen buurtgenoten, die elkaar nog vaak tegen het lijf zouden lopen.

Dit boek, de uitgave van een proefschrift dat Van Meeteren in 2006 aan de Erasmus Universiteit Rotterdam verdedigde, verbreedt de thematiek veel verder door ook buitengerechtelijke instellingen te behandelen. Achtereenvolgens komen aan bod: buurtcorporaties, gilden en neringen, de schutterij, kerkelijke instanties, het notariaat, de commissie voor burenkwesties, het college van vredemakers en de civiele vierschaar. Om het archiefonderzoek behapbaar te houden en om onderlinge vergelijkingen mogelijk te maken, concentreert hij zich daarbij hoofdzakelijk op de jaren 1664-1668. Van de respectievelijke fora voerde hij het indrukwekkende aantal van 7.248 conflicten in databases in, die vervolgens konden worden gekoppeld. Het resultaat is een degelijk en boeiend overzicht van de uiteenlopende conflicten die Leidenars met elkaar hadden en hoe ze daarmee omgingen.

Het allerbelangrijkste forum voor geschilbeslechting was het College van vredemakers dat in de jaren 1664-1668 niet minder dan 23.600 zaken behandelde. Van Meeteren opteerde er noodzakelijkerwijs voor om slechts één jaar te gebruiken voor onderzoek, dat leverde voor het jaar 1664 nog steeds 4.196 zaken op, ofwel 58 procent van de totale 7.248 bestudeerde conflicten. Het overgrote deel van de geschillen dat voor de vredemakers werd uitgevochten, betrof schulden die niet waren betaald. Hetzelfde geldt voor het tweede belangrijkste forum, de civiele vierschaar, dat in totaal 22 procent van alle conflicten behandelde. Deze cijfers wijzen er nogmaals op hoe sterk kredietrelaties de vroegmoderne samenleving kenmerkten.